

Klein verzet over heel Europa¹

Tine Hens

Burgers nemen in heel Europa hun toekomst in handen. Dat is de boodschap van het boek Het Klein Verzet van Tine Hens, dat recent verscheen bij EPO in samenwerking met Denktank Oikos. Het is het resultaat van gedegen en doorleefde onderzoeksjournalistiek. Tijdschrift Oikos publiceert met plezier een deel van het boek, dat toont dat ook in Portugal niet alleen de crisis heeft toegeslagen, maar ook en vooral dat mensen een nieuw alternatief aan het ontwikkelen zijn.

Inleiding

Misschien moeten we een nieuwe democratische spelregel vastleggen. Telkens een politicus beweert dat er geen alternatief is, krijgt hij het vriendelijke doch dwingende aanbod deel te nemen aan een Repair Café of wordt hem of haar op z'n minst aangeraden zich een week lang met fiets, tram, trein en metro te verplaatsen en eens anders te kijken naar de stad waar hij of zij misschien enkel kantoor houdt. Want er is niet eens een geoefende blik nodig om de vergeten plekken te ontdekken waar het gonst van de alternatieven, van de mogelijkheden en van de hoge nood om het anders te proberen en te doen.

Van Griekenland tot Spanje, van Duitsland tot Groot-Brittannië, overal waar ik kwam tijdens het schrijven van *Het klein verzet* ontmoette ik mensen die zich rustig en weloverwogen losscheurden uit het heersende economische denken van rendement, bench-marking en return on investment en op hun eigen, kleine schaal ons menselijk handelen hervormden. Ze investeerden volledig vrijwillig tijd en energie in een groentetuin op een restruimte in de stad, ze wisselden kopen en hebben in voor ruilen, delen en geven en ze kwamen samen om een geefplein te organiseren, een stadstuin aan te leggen of om te herstellen wat je anders zou weggoeien. Bewust of onbewust creëerden ze concrete utopieën, eilanden van hoop die alles wat we voor waar en echt aannemen binnenste buiten keren en zeer concreet in vraag stellen. Want wat betekent een economie gebaseerd op alsmar meer als het even goed met minder kan? Wat heeft eeuwige groei met het goede leven te maken? Waar staat die eeuwige competitiedwang voor als het samen aangenamer en eenvoudiger is? Hoeveel is een paprika uit de supermarkt waard als de smaak bij de boer om de hoek zo veel pittiger is? Waarom de stad enkel aan stadsplanners en projectontwikkelaars overlaten als de inwoners zelf ideeën hebben over hoe ze willen leven, wonen, werken en zich verplaatsen in de stad?

Het wonderlijke van al die initiatieven is zelden hun grootsheid of hun omvang. Sommigen zijn te klein om op te merken – ze zijn niet meer dan een tomatenplant in een uitgebroken stoeptegels of niet groter dan een geefkast tegen een muur – andere liggen van op de straat onzichtbaar te blinken op de daken. Hun kracht bestaat uit hun veelheid en uit de opstart van onderuit. 'We proberen het gewoon', zeiden de inwoners van Hamburg over Barcelona tot Porto. Want in Portugal was met de toetreding tot de Europese Unie de landbouw overbodig geworden. Europa had

voldoende graan en groenten; de oogst van Porto was niet nodig. Ondertussen had de crisis de mensen opnieuw naar de grond gedreven. Dit is het verhaal van Gui en Francesco uit Porto.

Boekfragment

‘Iedereen boert hier’, had Gui, een 31-jarige architecte me vanuit Porto laten weten. Ze had er een smiley-knipoog-dubbel uitroep teken achter gezet. Maar het was niet zo maar ‘voor de fun’ dat haar vrienden met diploma’s van vormgever, marketing of psychologie tegenwoordig op hun knieën in de modder zaten. Fysiek en mentaal was het noodzaak geworden. Sinds de crisis lijkt Portugal nog het meest op een lek-geslagen land. Wie kan vertrekken, vertrekt; de achterblijvers zijn te koppig om weg te gaan of hebben geen alternatief. Het land loopt leeg en dat is het best te merken in Porto. Gras en mos woekeren er in leegstaande huizen en winkels; woningen rotten weg. Met twee bevriende architecten organiseert Gui sinds 2011 rondleidingen door de stad en tonen ze hoe gretig het verval om zich heen grijpt. *The worst tours* noemen ze hun tochten door de sporen van de crisis. Ze vragen geen geld, ze vragen enkel dat je de tijd neemt om die delen van de stad te ontdekken waar de normale toeristische gids niets over te melden heeft.

In de metro tussen de luchthaven van Porto en het stadscentrum was het me al opgevallen. Braakliggende stukken grond langs de lijn waren aangeharkt, er stonden uit golfplaten en plastic folie opgetrokken serres op en op een heuvel in de verte vormde de verscheidenheid aan teelten een dambord in vele tinten groen en geel. ‘Mensen hebben geen zin meer om geïmporteerde tomaten, ajuinen en pepers te kopen als die in Portugal even goed groeien’, had Gui ook geschreven.

Bij zijn intrede in de Europese Unie kreeg Portugal rijkelijk subsidies om de eigen voedselproductie terug te schroeven. Elders was er genoeg voor iedereen. De Europese landbouwmarkt was een markt, Europa een groot veld, mannen met de nodige technische bagage duiden op kaarten aan waar welke gewassen mochten groeien en waar niet. De landbouw in Portugal werd uitgekocht. Een boer verdiende meer door te stoppen dan door te werken. Nu worden de kruimels land opnieuw ingezaaid. Niet door de oude boeren, wel door mensen die nooit eerder met hun

handen in de grond zaten.

‘Wat je niet ziet, is waarschijnlijk belangrijker dan wat je ziet’, had Gui me ook laten weten. Als je over de iconische Don Luis I-brug over de Douro Porto binnen rijdt, merk je vooral dat deel van de stad op dat leeft van en teert op toerisme. De brede terrassen langs de rivier zitten vol, er speelt een orkest en er staan de typische kraampjes waar mannen van middelbare leeftijd de standaard souvenirs verkopen: een leren armband met je naam in gebrand, olijfolie en tegenwoordig ook loombandjes in de Portugese driekleur – of op aanvraag: in de kleuren van je eigen voetbalploeg. Het is pas wanneer je links en rechts straten inslaat en kriskras door de stad

dwaalt, dat duidelijk wordt dat het toerisme op de kade de façade is van een stad die kreunt onder de woekerende leegstand.

Bij zijn intrede in de Europese Unie kreeg Portugal rijkelijk subsidies om de eigen voedselproductie terug te schroeven. De landbouw werd uitgekocht. Een boer verdiende meer door te stoppen dan door te werken. Nu worden de kruimels land opnieuw ingezaaid. Niet door de oude boeren, wel door mensen die nooit eerder met hun handen in de grond zaten.

Ik hoef maar uit het raam te kijken van de kamer die ik via Airbnb huur in het appartement van Ana, een slanke vrouw van 35.

De deuren van het kantoorgebouw aan de overkant zijn dichtgemetseld, in een uitstalraam groeit mos op een schoen die nooit verkocht werd, binnen schiet onkruid op tussen de opgebroken tegels. Daarnaast: een appartementsgebouw van vier verdiepingen hoog. Op een balkon dansen roze en witte lakens aan de waslijn in de wind. De vrouw die over de balustrade in de verte tuurt, is de enige die in het gebouw woont. Op de duiven na. Die vliegen in en uit het appartement waarvan de laatste bewoner de balkondeuren vergat te sluiten. *'Misery...don't let that turn into landscape'*, staat er in haastige, zwarte letters op houten toegangspoort gespoten. Ana had me op de zin gewezen. Ze was vanuit Engeland in 2008 naar Porto teruggekeerd om voor haar moeder met Alzheimer te zorgen. Dat ze haar dagen in deze stad aftelde, durfde ze niet met zo veel woorden te zeggen, want dan leek het alsof ze hier op de dood van haar moeder zat te wachten. Maar dat van het landschap van de miserie, het waren woorden die ze perfect begreep. 'Al die leegstand', had ze gezucht. 'Een mens wordt er niet vrolijker van.'

Gui is laat. Ik wacht op haar op een bank aan de grote fontein in het Mârques park in het Noorden van Porto. Aan de ene kant van het park vlokken bejaarde mannen samen rond de stenen schaaktafels. Tussen de bomen hangt een spandoek dat oproept om volgende zaterdag te betogen voor een waardig leven. Aan de andere kant staat een kiosk ter grootte van een container met dichtgemetselde ramen en deuren. Een dakloze man heeft voor de gebarricadeerde deur zijn slaapzak uitgerold en rookt er met zijn hond op de schoot een zelfgerolde sigaret die telkens weer dooft. Hij duwt zich recht en struint met de hond op de hielen door het park. Met het hoofd gebogen, de ogen neergeslagen, de met vuil doorgroefde vingers opengesperd vraagt hij om een vuurtje.

'Sorry dat ik te laat ben.' Gui knoopt haar knielange, grijze cardigan dicht en ploft naast mij op de bank. Ze kijkt de man aan, vist haar aansteker uit haar lederen schoudertas en veegt in een beweging haar springerige, zwarte krullen achter haar oor. 'Dank je', fluistert de man en wankelt weg. Ze spreidt de vingers van haar linkerhand op haar knie en zegt: 'Ik was in mijn tuin aan het werken. Courgetten aan het planten. En limoenen.' Met de aansteker nog in haar rechterhand trekt ze met gestrekte arm een lijn in de lucht, alsof ze de stad die we om ons heen zien, wil uitwissen en haar eigen horizon bepalen. 'Vroeger eindigde de stad hier, en daar', ze maakt een wegwerpgebaar, 'lagen de eerste boerderijen.' De landbouw, zo had ik in het vliegtuig op weg naar hier in *Hongerige Stad* van Steel gelezen, liet zich nooit zo maar achter die fictieve grens terugdringen. Nog lang nadat de boeren naar de stad waren verhuisd, woelden ze met hun handen in de grond. In de dagen waarop men zich in Londen opmaakte om de wonderen van de toekomst te gaan bezichtigen op de Wereldtentoonstelling van 1851 in Hyde Park, moest men bij het oversteken goed links en rechts kijken. Niet uit vrees voor een botsing met een veel te wild gemende paardenkoets, wel omdat de varkens zo onvoorspelbaar over de straten schoten. Op elke binnenkoer knorde in die tijd wel een varken, hield men kippen of kweekte men groenten voor onverwachte tijden van nood.

Gui legt uit wat ze me wil tonen. Van deze ene kant van de stad zal ze me meenemen naar het andere uiteinde van de stad. Ook daar strekte zich ooit het platteland uit. Nu rijst er op metershoge pilaren een van de snelwegen tussen Lissabon en Porto op. Drie zijn er in totaal. Het zijn projecten uit de jaren dat de subsidiekranen nog

niet dichtgedraaid waren. Nu zijn het de snelwegen met de minste files van Europa. Gewoon omdat iedereen weer de oude weg neemt. De wegentol is te hoog voor een gemiddeld gezin. Tussen het ene einde van de stad en het andere wil Gui me evenveel glimpen hoop als tekens van wanhoop tonen. 'We beginnen daar', zegt ze en ze wijst naar de dichtgemetselde barak waartegen de dakloze man in kleermakerszit leunt.

'Vroeger was het een kinderbibliotheek', vertelt ze. 'Maar zo lang ik me kan herinneren staat het leeg.' Ze rolt op de platte kant van haar tas een sigaret en vertelt dat ze er twee jaar geleden op eigen initiatief opnieuw een bibliotheek hadden ingericht. Iedereen mocht kinderboeken binnenbrengen die hij niet meer las of nodig had en iedereen die wilde kon er uitleenen. De mensen in de buurt vonden het geweldig. Oude dames brachten hun lievelingsboeken van toen binnen; met de bejaarde mannen die in de andere hoek van het park altijd schaken, spraken ze af dat ze in de bibliotheek konden schuilen bij regenweer en als ze daar zin in hadden, mochten ze helpen zo veel ze wilden. De heren reageerden enthousiast. Het was lang geleden dat ze nog eens het gevoel hadden gehad nodig te zijn. Gui kijkt me aan. 'Een onschatbaar gevoel. Alles wat we doen, draait daarom. We weigeren te geloven dat we nutteloos zijn. Of inwisselbaar. We starten projecten op omdat we zelf het verschil willen ervaren tussen iets betekenen en niemand zijn.'

Het leek een prima buurtproject, een opstap naar zo veel meer. 'We vroegen aan niemand geld. We gebruikten gewoon een publieke plek die al jaren ongebruikt was', vertelt Gui en trekt bedachtzaam aan haar sigaret. Drie dagen heeft de bibliotheek bestaan. Op de ochtend van de vierde dag omsingelde de oproerpolitie het gebouw. Alsof het een schuiloord was van een internationaal geseinde terrorist. De boeken werden door de ramen naar buiten gegooid en het gebouw werd afgesloten met prikkeldraad. Omdat de dakloze man er telkens weer doorbrak om er te slapen, werden de ramen en deuren met snelbouwsteen dichtgemetseld.

'De boeken zijn nu daar.' Gui wijst naar een herenhuis aan de overkant van de straat. Casa Viva staat in rode, zwarte en groene kronkelletters op een houten bord boven de dubbele deur. Achter het huis ligt een tuin. In het huis bevinden zich naast de bibliotheek een fietsatelier, een geefwinkel en een hersteldienst voor allerlei elektronisch materiaal. Aan de straatkant is een café ingericht waar je een keer per week een menu kan eten samengesteld volgens de oogst uit de tuin. Wat ze niet zelf kunnen plukken, halen ze rond drie uur op op de markt. Het is dan dat de afvalcontainers worden gevuld met de overschotten, met de al wat verlepte preien en sla met bruine vlekken. Van koken met restvoedsel hebben ze in Casa Viva een kunst op zich gemaakt. Verder worden er concerten georganiseerd, films getoond en vinden er tentoonstellingen plaats. Het is een huis dat een sociaal-culturele vrijplaats wil zijn, maar waarvan de groep mensen die het uitbaten permanent worstelen met de huurprijs. 'Zoals alles en iedereen in deze stad is het precair', snuift Gui. 'Bovendien voelen oudere mensen zich er niet zo op hun gemak. Het is hen te vreemd, te alternatief.'

We staan op, steken diagonaal het park over en wandelen door de Rua do Bonjardim omlaag naar het centrum van de stad. Ik vraag of het ooit went. Die straten vol witgekalkte etalageramen en van soms half, soms helemaal dichtgemetselde voordeuren? Maar ook: wat houdt haar hier? Gui vertraagt en bijt op haar onderlip. Ze duwt een weerbarstige krul weer in de speld die haar haar bijeenhoudt. 'Omdat ik niet wil opgeven?' Ze zegt het met een vragende blik en staart langs me heen, alsof ze in de graffiti op het huis aan de overkant bevestiging zoekt. We wandelen verder

en ze vertelt over het jaar waarin ze in Zweden woonde. In Göteborg specialiseerde ze zich in ecologische architectuur. Toen ze terugkeerde naar Porto had ze kennis, ervaring, een plan, maar geen geld. Ze begon op een bureau te werken – ‘Toen was er nog werk’, zegt ze met een scheve grimas – en beperkte zich noodgedwongen tot het ontwerpen van marmeren badkamers met gouden kranen voor rijke mensen. ‘Het was een pijnlijke spreidstand’, zegt ze. ‘Ik voelde me verscheurd tussen de economische noodzaak en tussen mijn idealen.’ Weer die grimas: ‘De crisis maakte alvast een einde aan die paradox. Ik werd ontslagen. Even was ik opgelucht: misschien was het het moment om voor mijn idealen te gaan?’ Ik kijk haar aan.

– En?

– Het is keihard. We doen alles om onze uitgaven tot een minimum te beperken. We delen onze huizen, we wisselen informele jobs uit. Ik ontwerp een menukaart voor een restaurant en mag er een maand gratis eten. Op die manier. Weet je hoe ik dat noem?

– Hoe dan?

– De economie van de sluimerstand.

‘Het is keihard. We doen alles om onze uitgaven tot een minimum te beperken. We delen onze huizen, we wisselen informele jobs uit. Ik ontwerp een menukaart voor een restaurant en mag er een maand gratis eten. Op die manier. Weet je hoe ik dat noem? De economie van de sluimerstand.’

‘Kom’, zegt ze. ‘Dan begrijp je wat ik bedoel.’ De smalle straat die we links inslaan, loopt steil omhoog en is aan de rechterkant afgeboord met kleine, scheefgezakte huizen. Een magere kat schiet weg achter een geparkeerde auto. Een braakliggend terrein op de hoek van de straat is bezaaid met verdwaalde matrassen, verkleefde kranten en opengescheurde vuilniszakken.

De groezeligheid van de ene kant steekt schril af tegen het opvallend goed onderhouden gebouw aan de overkant. ‘Centrum voor sociale voorzieningen’, staat in krullende, zwarte letters op het vergulde naamboord naast de poort met stalen punten. Het is ongetwijfeld het sjiekste sociale centrum van Porto. Gui kijkt er uitdagend naar. ‘Hier zijn mijn dromen aan diggelen gevallen.’ Ze zucht en vertelt het verhaal.

Het was een leestaand schoolgebouw. Ze zochten een plek om te werken, om hun idee van een lokale, sociale economie vorm te geven en ze wilden ruimte maken om een buurtcentrum op te starten. Het was een project waar niemand iets tegen kon hebben. Dachten ze. Ze stuurden een brief naar het stadsbestuur met de vraag of ze die vervallen school niet mochten gebruiken. Er kwam geen antwoord. Ondertussen waren ze al begonnen puin te ruimen en plannen te maken over hoe ze deze ruimte wilden invullen. Het idee was simpel: iedereen die iets wilde doen, of organiseren, mocht dat voorstellen en kon een van de lokalen gebruiken. Met brede gebaren schetst Gui wat ze bedoelt: ‘Jij kan goed koken en je wil er les over geven? Prima. Jij spreekt Russisch en je wil het aan andere leren? Doen! Er was een basisregel: we vroegen aan niemand geld.’

Nog altijd hoorden ze niets van de stad. Na een jaar was er een fietsenatelier, een huiswerkklas voor kinderen en hadden de jongeren van de buurt een fitnessruimte ingericht. Er was een restaurant waar ze een paar keer per week kookten met de voedseloverschotten van de markt. ‘Net als in Casa Viva nu’, vertelt Gui. ‘Maar we bereikten mensen die je anders zo moeilijk uit hun huizen krijgt.’ Ze zwaait met haar arm om haar heen. ‘Dit is een wijk waar 70 procent van de mensen werkloos

is en waar het merendeel van de mannen vertrokken is om in Angola te werken. Maar plots leefde de buurt een beetje op. Ze hadden nog steeds geen geld, maar ze moesten niet gaan aanschuiven bij de voedselbank om te overleven. Ze vonden wat waardigheid terug.'

En toen kwam er een brief van de stad. 'Eindelijk een huurcontract', dachten ze. Dat was het ook. Een heel tijdelijk contract. Ze kregen drie maanden om het gebouw te ontruimen. De stad had het nodig voor een nieuw sociaal centrum. 'Dit is al een sociaal centrum', probeerden ze nog. 'Laat ons het samen uitbouwen.' 'We vertelden dat we het wilde uitbreiden met meubelateliers en ontwerpruimtes', gaat Gui verder. 'Dat we eraan dachten een coöperatieve op te richten. In een land waar geen werk is, kan men het toch enkel toejuichen als mensen initiatieven nemen? Tja, niet ieder initiatief is even welkom.' Ze noemt het de Gordiaans knoop van Portugal. 'Of je doet niets, en dan verwijten ze je dat je lui bent. Of je onderneemt iets, maar dan moet het wel binnen het kader passen. Een economisch model dat niet stoelt op privatisering en op winstmaximalisatie is daar niet bij. Ook al biedt het perspectief voor heel wat meer mensen.'

Van participatie is er in het blinkend sociaal centrum weinig sprake. De speelplaats die openstond voor de buurtkinderen, is nu een hermetisch afgesloten parkeerplaats voor de werknemers. Toegang is gereserveerd voor wie een afspraak heeft. Gui schudt het hoofd: 'Soms denk ik echt dat ze van plan zijn onze generatie gewoon over te slaan en dat ze Portugal omvormen tot een reservaat voor rijke niet-Europese buitenlanders. Je hebt toch gehoord van de gouden visa? Als je voor 500.000 euro een huis koopt, krijg je een toegangsticket tot de volledige Shengenzone.' Ze grinnikt. 'Een keer kregen we bij The Worst Tours een vraag vanuit Rusland. Ze hadden begrepen dat wij vastgoedtoers deden waarbij ze konden speculeren op uitgewoonde, oude huizen. Toen we uitlegden wat we werkelijk deden, waren ze iets minder geïnteresseerd.'

We wandelen verder. Bergaf gaat het nu. 'Er is een straat die het drama van Porto het meest schrijnend samenvat.' Gui haalt een toeristische gids uit haar tas: de Lonely Planet van Porto uit 1998. Ze bladert even en citeert: 'Rua Santa Catharina is de drukste winkelstraat van Porto. Je vindt er topmerken als Chanel of Gucci, maar ook de typische Portugese winkel met enkel schroeven of elektrische kabels.' Ze slaat het boek dicht. 'Santa Catharina was de straat die niet failliet kon gaan. Iedere winkelier droomde van een pand in de Rua Santa Catharina. Iedereen die naar Porto kwam, passeerde in de Rua Santa Catharina. Het was de straat van de uitgestalde dromen.'

We slaan de hoek om. 'Dit is wat er van overblijft.' Ik zie een straat als zo veel anderen in Porto. Rommelig neergelaten rolluiken, lege etalages waar het behangpapier van de muur krult en opnieuw: dicht gemetselde deuren. We lopen zwijgend verder. Nu en dan wijst Gui naar een winkel uit haar jeugd. Daar kocht ze een feestkleed, daar een paar schoenen. 'Niemand koopt nog schoenen nu. Het is zuivere logica: als je de lonen met dertig procent vermindert, dan houdt niemand nog geld over en dan versmacht je de enige interne markt die je had: de kleinhandel. En wat komt er in de plaats? Toeristische shops met Portugese vlaggen die in China zijn gemaakt en restaurants die onbetaalbaar zijn voor de gemiddelde Portugees. Alle winkels gaan dicht en dit land verkoopt zichzelf uit.'

Op de stoep ligt een vertrapte rode anjer. Gui raapt hem op. Op 25 april was het veertig jaar geleden dat de Portugezen de straat optrokken, hun vrijheid opeisten en een einde maakten aan het autocratische regime van Marcello Caetano. Deze trouwe medewerker van oud-staatsleider Antonio de Oliveira Salazar was zijn chef in 1968

opgevolgd nadat die in zijn vakantiehuis door zijn strandstoel was gezakt en aan de opgelopen hersenschade was gestorven. De ouders van Gui waren erbij geweest, in 1974 in de straten van Porto. Ze lacht als ze het vertelt. Haar vader lag in het ziekenhuis. Haar moeder rende tijdens de protesten van telefooncel naar telefooncel om hem in zijn ziekenhuisbed op de hoogte te houden. Het was de meest frustrerende dag van zijn leven, zou hij later nog vaak herhalen. In bed liggen, het rumoer op straat horen en niets kunnen doen. 'Het was een tijd', legt Gui uit. 'Dat iedereen beweerde links te zijn. Zelfs het leger. Militairen hadden de staatsgreep in gang geduwd.' De Portugese grondwet draagt er nog de sporen van. Men ging voor de uitbouw van een werkelijk sociale republiek. Het is die erfenis die nu stelselmatig wordt afgebouwd. 'De mensen zijn te overdonderd en te verward om nu voor om het even wat op straat te komen', vertelt Gui. 'Ze weten niet waar ze moeten beginnen. Wie werkt, werkt tweemaal zo hard als vroeger voor minder geld. Wie geen werk heeft, zoekt alle mogelijke manieren om overeind te blijven. Het is zoals Naomi Klein schreef in *The Shock Doctrine*. De politici zeggen de hele tijd: 'Er is geen andere weg, er is geen andere weg, we moeten leren om weer arm te worden.' Ondertussen glijdt alles tegelijkertijd onder de voeten van de mensen weg.'

Ze gooit de anjer in een afvalcontainer en zegt: 'Het is tijd voor een beetje hoop.' Tussen twee huizen – het ene dichtgetimmerd, in het andere hangen twee witte sokken over de vensterbank als teken van bewoning – duwt ze een metalen deur open. Even lijkt het alsof we door deze deur in een andere stad, een ander land, ja, een andere wereld stappen. Voor me strekt zich een reuzegrote groententuin uit. De bonen slingeren zich rond hun staken omhoog, er zoemen bijen rond de gele bloemen van de tomatenplanten. 'Wat je niet ziet is belangrijker dan wat je ziet', had Gui me gemaild. Hier, in dit steegje tussen twee huizen, onzichtbaar vanaf de straat ontdek ik het wonderlijke van de architectuur in Porto. De huizenblokken zijn gebouwd rond grote binnenpleinen. Sommige werden in de naweeën van de industriële revolutie volgestapeld met arbeidershuizen van twee, maximum drie kamers; anderen bleven braak liggen. In Porto noemen ze deze open, maar afgesloten plekken in de stad 'de eilanden'. Veel van die eilanden veranderden in de loop van de jaren in semi-openbare stortplaatsen. Het was nutteloze en onbruikbare open ruimte, vaak opgesplitst in minuscule percelen die bij elk van de huizen hoorden. 'Niemand gebruikte die tuinen', vertelt Gui. 'Maar ze waren wel allemaal afgesloten met muren, hekken of draad.' Zelf was ze er niet bij geweest, maar ze weet wel wat er hier was gebeurd. Francesco, een man die ik later op de dag zal ontmoeten, was bij elk van de bewoners langs geweest om te vragen of ze een deel van hun muren of hekken of welke afsluiting dan ook wilden slopen om centraal tussen alle huizen een grote stadstuin aan te leggen. Buren die elkaar enkel kenden omdat ze nu eenmaal dicht op elkaars lip leefden, begonnen plots samen te werken. Ze bogen zich over teeltplannen, discussieerden over bemesting en bestrijdingsmiddelen en hadden soms hoog oplopende discussies over hoe ze dat allemaal moesten organiseren. Een man bouwde zelfs de muur rond zijn tuin weer op. 'Samenwerken met vrienden is al ingewikkeld, laat staan met mensen met wie de enige band is dat je ernaast woont. Maar het is een boeiend project. Er worden tegenwoordig doctoraten over gemaakt', zegt Gui terwijl ze de metalen deur achter ons sluit. Een auto raast voorbij, een bus stopt met piepende remmen. Het is alsof we net door een schilderij stapten en het geluid in de stad plots harder en scheller klinkt.

'En nu', zegt Gui, 'neem ik je mee naar dat andere uiteinde van de stad.' Het is daar, op het niemandsland tussen spoorweg en snelweg dat diezelfde Francesco

een andere semi-officiële stortplaats tot stadsakker heeft omgevormd. In station Campanha nemen we de uitgang die nauwelijks iemand neemt. Langs de sporen leidt hij naar een met steengruis aangehard pad, dat langzaam afdaalt tot aan een bordeauxrode, metalen poort. Rechts van ons schiet de grijze afscheidingsmuur van de sporen zo'n acht meter de hoogte in; boven onze hoofden jakkeren de auto's op een viaduct de stad in. Op de poort hebben gretige kinderhanden een zon, een regenboog, vlinders en bloemen geschilderd. Het is de kinderlijke versie van het paradijs zoals we ons dat ooit ergens allemaal verbeeld hebben, maar dat we als onrealistisch en ondenkbaar van ons hebben afgeschud. Nergens raast een auto voorbij, grijs is een kleur die in dit plaatje niet voorkomt. 'Hallo!' Een vrouw met tuinhandschoenen aan en een sjaal als haarband om het hoofd geknoopt opent de poort. Achter haar rug staart een jongen van een jaar of acht ons met vrolijk, nieuwsgierige ogen aan. Hij heeft vuile vegen op zijn wangen, zijn haar piekt alle kanten op en in zijn armen houdt hij een konijn. Met zijn ogen strak op ons gericht duwt hij zijn neus in de vacht van het beest. 'Francesco', roept de vrouw over haar schouder. Met haar kin wijst ze naar het vervallen torengebouw links van ons.

In een smoezelig, wit T-shirt en een gescheurde jeansbroek, loopt Francesco op ons toe. Hij is een man van een jaar of veertig, heeft diepliggende, donkere ogen, korte, borstelige, zwarte haren en een bruingebrand gezicht. Hij omhelst Gui en schudt mij de hand. De jongen loopt met zijn konijn in de handen naar achter en schiet de hoek van het gebouw om. In de groeven van de zeshoekige tegels waarmee de scheidingsmuur met de sporen is opgebouwd, hangen paletten en plastic flessen met kruiden in. Achter op het veld staat een vogelverschrikker met een T-shirt van Eminem aan en een pet van Gamm vert op zijn met stro gevulde kop. Het is de oude pet van Francesco. Jarenlang was hij in Porto filiaalhouder van deze Franse keten van tuincentra. Op een blauwe maandag zei hij zijn job op. Hij was niet gelukkig met de toenemende druk om meer van om het even wat te verkopen. Hij had er geen zin meer in om mensen pesticiden aan te smeren of om hen zaaigoed te leveren waarvan hij wist dat het te duur was voor de kwaliteit die het bood. Vanuit de trein had hij vaak naar dit verlaten gebouw gekeken. Hij was gefascineerd geraakt door alle stroken restruimte, grond waarmee niemand goed wist wat ermee te doen. Hij had opgezocht dat het in de zestiende eeuw een poorthuis was geweest. Het was eigendom van de stad, maar stond al jaren leeg.

Binnen is aan de ene kant een keuken ingericht, aan het plafond hangen porseleinen kopjes als lampenkappen en de tafels zijn van alle soorten hout gemaakt. '25 euro', zegt Francesco, 'zo veel geld hebben we tot nu uitgegeven aan de verbouwing van het huis en de aanleg van de tuin.' Hij giet koffie op. 'Toen ik de plek ontdekte', vertelt hij, 'of beter, toen ik ontdekte hoe ik hier kon geraken, was er geen doorkomen aan. Er lagen de roestige karkassen van koelkasten en fornuizen, uitgebrande autowrakken, drugspuiten. Iedere keer dat ik hier kwam om de boel schoon te maken, was ik bang een lijk te vinden.' Hij lacht zijn tanden bloot. Maar de blik in zijn ogen verraadt dat het niet zo maar een grap is. Naast dit vergeten stuk land, ligt een al even vergeten wijk van de stad. Wie er niet moet zijn, blijft er weg. Het is een getto van drugshandel en criminaliteit. Zelfs de mensen die er wonen, houden zich liever gedeisd in hun huizen. De wereld van de kinderen beperkt zich tot de cartoons op de televisie en de computerspellen die ze spelen. Het zijn deze kinderen die Francesco naar de tuin hoopte te halen. Het zijn deze kinderen die nu rond een tafel staan en zaadbommen maken. 'Kijk', zegt hij als we weer buiten staan en langs

de groentebedden naar het poortgebouw wandelen waar de kippen rondscharrelen. 'Armoede is een isolement. Zelf groenten leren telen, of gewoon al de kans krijgen om te kijken naar hoe een aubergine groeit, breekt het leven van deze mensen open. Dat is wat we proberen. Zonder geld. Zonder middelen. Gewoon met wat we vinden, krijgen en kunnen ruilen.'

Ook Francesco heeft een woord voor deze manier van handelen en onderhandelen. Gui noemde het 'de economie in sluimerstand', hij noemt het 'de economie van de overlevers en de achterblijvers'. Het is de enige vorm van economie die enigszins bloeit. 'Omdat ze mensen iets heel concreets biedt. De mensen die hier komen, dragen zorg voor wat hier groeit. Ze voelen zich er verantwoordelijk voor. Je doorbreekt heel concreet het uitgangspunt dat de hele economie ondersteunt: mensen zetten zich enkel in voor iets wat hen direct gewin oplevert. Deze grond is niet van hen en toch gaan ze ermee om alsof hij van hen is. Deze tuin', hij wijst om zich heen, 'heeft een sociale gemeenschap gevormd'.

Terug binnen snijdt hij een plak cake af. Ik vraag hoe het zit met de stad, of hij dit stuk grond mag blijven gebruiken, of het toch een tijdelijk project is? 'De stad steunt ons', antwoordt hij kort. 'Opnieuw: we vragen geen geld, maar wel zakken cement of ander bouw materiaal dat we nodig hebben. Maar het blijft zoeken.' Hij vertelt over het andere plan dat hij had. Nu de landbouw dorpel per dorpel, bloembak per bloembak de stad weer inneemt, wilde hij een voedselkaart van de stad maken. Het idee was om een route door de stad uit te stippelen langs het ene huis waar je eieren kan vinden naar het volgende waar ze tegenwoordig aardappelen kweken. Voorlopig blijft het plan in de schuif liggen. 'De politie controleert in opdracht van de belastinginspectie steeds vaker bestelwagens in de stad op zoek naar illegale handelswaren.' Hij knipoogt. Nee, daarmee bedoelt hij geen drugs, wapens of organen. Wel tomaten, ajuinen of melk. 'Op dit moment is deze ruilhandel met zelfgekweekt voedsel een parallel circuit. Het is losgekoppeld van de economie. De kostprijs om het wit te wassen, is te hoog. En dus doen we het liever zonder geld.'

Ik kijk omhoog naar de auto's die over het wegdek daveren. Hoe wij hen zien en zij nauwelijks de tijd hebben om ons op te merken. Hoe van daarboven gezien deze plek met zijn kippen, joelende kinderen, boomhut en hangende tuin tegen de spoorwegmuur niet bestaat. Hoe je ook vanuit de trein nauwelijks een glimp opvangt van wat hier allemaal gebeurt. 'Wat je niet ziet is belangrijker dan wat je ziet', had Gui me geschreven. Ik moet glimlachen en vraag me af wat er allemaal nog zo onzichtbaar is voor het ongeofende oog. Maar eerst, als we weer in de metro stappen, wil ze me iets anders tonen. We stappen uit in de buurt van het voormalige postgebouw. Het oude art deco gebouw is helemaal ingepakt in doeken en staat in de steigers. 'Laat je niet beetnemen', zegt Gui, 'dit is geen renovatie, dit is gevelarchitectuur'. Het gebouw werd opgekocht door een internationale hotelketen en wordt de komende jaren omgevormd tot vijfsterrenhotel. Gui tikt met haar wijsvinger op een van de houten borden waarop de sponsors van de werf vermeld staan. Het is een project met steun van de Europese Unie. Vier miljoen euro wordt eraan gegeven. Gui

'De mensen die hier komen, dragen zorg voor wat hier groeit. Ze voelen zich er verantwoordelijk voor. Je doorbreekt heel concreet het uitgangspunt dat de hele economie ondersteunt: mensen zetten zich enkel in voor iets wat hen direct gewin oplevert. Deze grond is niet van hen en toch gaan ze ermee om alsof hij van hen is. Deze tuin', hij wijst om zich heen. 'heeft een sociale gemeenschap gevormd.'

snuift. 'Ik begrijp Francesco dat hij zo veel mogelijk met zo weinig mogelijk geld wil doen, maar stel je even voor wat wij met vier miljoen euro allemaal wezenlijk zouden kunnen veranderen?'

– Wat dan?

Ik stuur het bericht pas die avond. Ik zit op het terras van het appartement van Ana en kijk naar de meeuwen die op elkaar jagen, als diepzeeduikers in de lucht. Ana was zoals ieder weekend naar haar ouders gereisd. Zo lang haar moeder leeft en elke dag meer splinters van haar geheugen afbreken, zit ze vast in deze stad en dit land. Hier op het terras met zicht op de Douro had ze verteld over het land van haar dromen. IJsland. 'De mensen hebben de democratie er opnieuw uitgevonden.'

Het antwoord van Gui komt bijna meteen. 'Ik zou van de overdekte markt die nu staat te verloederen weer een markt maken en voor mezelf zou ik er een kraampje huren om de voorbijgangers te tekenen.' Haar cartoons waren de voornaamste reden waarom Gui niet aan vertrekken dacht. 'Humor', had ze gezegd, 'laat zich niet zo makkelijk vertalen.'

Bio

Tine Hens is freelancejournaliste. Ze werkte onder andere voor *De Standaard*, *Humo* en *Knack*. Ze trok in 2014 door Europa op zoek naar antwoorden op de vele vragen die ze zich stelde: Hoe zou de wereld na het kapitalisme eruitzien? Wat betekent het om plots groei als maatstaf der dingen los te laten? En hoe zou een andere mogelijke maatstaf kunnen ogen? Wat als we met z'n allen beslissen dat niet de economie ons bepaalt maar dat wij de economie zijn?

Eindnoot

1. Oikos-lezers kunnen het boek aankopen aan reductieprijs, alle info op www.oikos.be.